

ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни «Екологічний менеджмент» складена відповідно до освітньо-професійної програми Менеджмент підприємства спеціальності 073 Менеджмент галузі знань 07 Управління та адміністрування.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є процес екологічного менеджменту.

Міждисциплінарні зв'язки: вивчення навчальної дисципліни «Екологічний менеджмент» є логічним продовженням таких дисциплін як «Менеджмент», «Економіка підприємства», «Маркетинг». Ця дисципліна вивчається паралельно з дисциплінами «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємств», «Організація та планування діяльності підприємства», «Сталий розвиток сільських територій», «Управління витратами», «Потенціал і розвиток підприємства», «Основи аграрного підприємництва», а також є однією з базових при вивченні дисциплін «Управління конкурентоспроможністю підприємства», «Управління якістю», «Стратегічне управління», «Ризик-менеджмент», «Управління інноваціями».

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни «Екологічний менеджмент» є засвоєння сутності та процесу формування системи екологічного менеджменту на підприємстві; оволодіння новітніми досягненнями в галузі сучасної екології і провідним вітчизняним та зарубіжним досвідом у сфері раціонального природокористування, ресурсозбереження, екологічного менеджменту, екологічного аудиту, знаннями регіональної, національної й міжнародної екологічної політики.

1.2. Основними завданнями вивчення навчальної дисципліни «Екологічний менеджмент» є вивчення концепції, цілей, функцій екологічного управління; формування цілісного уявлення про біосферу, її склад, функціонування, причини деградації, перспективи виходу з кризи, взаємозалежність економіки й екології; визначення основних термінів, понять, законів функціонування екології, форм життя та типів екосистем, основні напрями сучасних екологічних досліджень; оцінку сучасного екологічного стану України та її основних регіонів і галузей, визначення причин виникнення еколого-економічної кризи, шляхів виходу з неї; ознайомлення з природоохоронним законодавством України, міжнародними конвенціями та угодами; розкриття наукових основ народногосподарських проблем (раціонального використання природних ресурсів, захист довкілля від забруднення, збереження еталонів природи), формування знань про позитивні етнекологічні особливості господарювання, основні поняття сталого розвитку; виховання почуття відповідальності за стан довкілля, усвідомлення людини як частки природи, свідомості щодо необхідності дотримання природоохоронного законодавства; здобуття відповідного обсягу теоретичних знань з екології, орієнтованих на майбутню галузеву діяльність; розвиток необхідного обсягу практичних екологічних знань у галузі охорони довкілля та раціонального природокористування, уміння самостійно аналізувати й моделювати екологічні ситуації з орієнтацією на управління ними; визначення розміру плати за забруднення навколишнього середовища; визначення шляхів і методів оптимізації взаємовідносин з природою, підвищення ефективності природокористування та охорони довкілля України; засвоєння основ екологічного менеджменту, аудиту і маркетингу, гармонійного розвитку суспільства; аналіз особливостей функціонування екологічних служб підприємства.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми у здобувачів вищої освіти має бути сформовані наступні **компетентності**:

загальні:

- здатність до адаптації, креативності, генерування ідей та дій у новій ситуації;
- здатність до абстрактного мислення, аналізу, синтезу та встановлення взаємозв'язків між соціально-економічними явищами та процесами;

- здатність до застосовування концептуальних і базових знань, розуміння предметної області і професії менеджера;
- здатність працювати в команді та налагоджувати міжособистісну взаємодію при вирішенні професійних завдань;
- здатність вчитися та оволодівати сучасними знаннями;
- здатність діяти на основі етичних міркувань, соціально відповідально і свідомо.

фахові:

- здатність визначати та описувати характеристики організації;
- здатність управляти організацією та її підрозділами через реалізацію функцій менеджменту;
- здатність обирати та використовувати сучасний інструментарій менеджменту, в. т. ч. при впровадженні принципів соціальної відповідальності в діяльність організації;
- вміння забезпечувати умови для реалізації можливостей громадян, покращення якості життя, раціонального споживання матеріальних ресурсів;
- здатність аналізувати результати діяльності організації, зіставляти їх з факторами впливу зовнішнього та внутрішнього середовища, визначати перспективи розвитку організації, в т.ч. у зовнішньоекономічній площині.

1.4. Програмні результати навчання:

- демонструвати навички виявлення проблеми та обґрунтування управлінських рішень;
- виявляти навички пошуку, збирання та аналізу інформації, розрахунку показників для обґрунтування управлінських рішень;
- застосовувати методи менеджменту для забезпечення ефективності діяльності організації;
- вміти виявляти, структурувати проблеми організації;
- проявляти навички аналізу та здійснення комунікацій у різних сферах управління організацією, а також сільською громадою;
- показувати навички обґрунтування дієвих інструментів мотивування персоналу організації;
- оцінювати економічні наслідки функціонування організації;
- ідентифікувати ризики та проявляти навички антикризового управління;
- демонструвати навички самостійної роботи, гнучкого мислення, відкритості до нових знань, бути критичним і самокритичним.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 години / 3 кредитів ЄКТС.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Тема 1. Науково-методичні засади екологічного менеджменту

Узагальнююча картина сучасної кризової ситуації у взаємовідносинах між суспільством і природою. Основні екологічні проблеми сучасності.

Визначення екологічного менеджменту, розкриття його специфіки. Зв'язок його з іншими науками. Основні цілі та завдання екологічного менеджменту. Загальні поняття принципів екологічного менеджменту.

Поняття форм і методів природокористування. Загальні методи управління природокористуванням, їх характеристика. Специфічні методи управління природокористуванням; економічна оцінка природних ресурсів, екологічна експертиза, моніторинг стану довкілля і природних ресурсів, методи екологічного районування територій, картографування, натурних обстежень, метод оптимальності. Характеристика різноманітних форм екологічного менеджменту.

Тема 2. Інструменти екологічного менеджменту

Інструменти планування та попередження шкідливого впливу господарчої діяльності на довкілля. Інструменти регулювання. Значення інструментів системно-екологічного підходу: взаємозв'язок екологічного аудиту, екологічного контролю та інспектування. Економічні інструменти, їх суть та перспективи впровадження в Україні. Інструменти впливу на суспільну свідомість, їх особливості та взаємозв'язок з іншими інструментами.

Адміністративно-командні та ринково-орієнтовані інструменти впровадження екологічної політики. Їх особливості в розвинутих країнах світу та в Україні.

Поняття екологічного ліцензування. Ліцензії в області охорони навколишнього середовища та ліцензії на природокористування. Види екологічних ліцензій, їх призначення та законодавчо-правові основи.

Поняття екологічної сертифікації. Види екологічної сертифікації. Переваги та труднощі у розвитку екологічної сертифікації. Законодавчі та нормативні документи в сфері екологічної сертифікації.

Поняття екологічного страхування, його призначення. Система екологічного страхування. Класифікація видів екологічного страхування, їх принципові особливості. Об'єкти і суб'єкти екологічного страхування.

Тема 3. Система державного екологічного менеджменту

Сутність системи державного управління природокористуванням. Дві форми в управлінні природокористуванням – через організацію економічної діяльності та управління безпосередньо природними ресурсами і об'єктами та станом довкілля. Структура та функції органів влади в екологічній сфері. Органи загальної компетенції і органи спеціальної компетенції. Повноваження державних органів виконавчої влади у сфері природокористування.

Особливості правового регулювання в екологічній сфері. Закон та Директивні рішення про охорону навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів. Екологічні нормативи та стандарти (ГДЗ, ГДК, ГДС, ГДН, Екологічна експертиза, екологічна паспортизація природних і техногенних об'єктів). Правові основи діяльності підприємств при використанні різних видів природних ресурсів у відповідності з вимогами екологічної безпеки.

Тема 4. Сутність, методи та технології екологічного аудиту

Приватизаційний екологічний аудит, основні напрями, значення та законодавча база за умов перехідної економіки. Інвестиційний екологічний аудит, його функції та основні задачі. Роль інвестиційного екоаудиту в умовах розвитку ринкової економіки. Енергетичний аудит як вид технічного галузевого екоаудиту. Головна мета, порядок проведення енергетичного екоаудиту. Комплексний експрес-аудит підприємств, що модернізуються. Екологічний аудит окремих видів діяльності промислового підприємства (господарського об'єкта, організації). Аудит викидів в атмосферу, аудит скидів у водні об'єкти, аудит відходів виробництва. Аудит мінімізації відходів виробництва. Основне призначення, порядок здійснення аудиту. Екологічний аудит на ринку екологічної продукції. Застосування принципу «оцінки повного життєвого циклу продукції». Аудит відповідності діяльності підприємства (організації) вимогам забезпечення техногенної та екологічної безпеки. Аудит висновків експертизи. Аудит ліцензій. Аудит сертифікатів на випуск продукції. Аудит декларації про екологічну безпеку.

Поняття системи екологічного менеджменту і аудиту (EMAS). Сфера застосування аудиту системи менеджменту якості продукції та системи управління навколишнім середовищем. Нормативна основа здійснення аудитів, їх значення для підприємств. Загальні вимоги до діяльності в сфері аудиту відповідно до міжнародних стандартів. Критерії аудиту. Сторони аудиту, їх обов'язки та взаємозв'язок. Принципи проведення аудиту систем менеджменту. Вимоги до розроблення програми аудиту. Сфери відповідальності при проведенні аудитів.

Поняття «кадри», «керівні кадри», «кадрова політика». Сучасна державна природоохоронна кадрова політика. Принципи здійснення природоохоронної кадрової політики. Система управління кадрами природоохоронних державних служб. Структура, функції організація роботи природоохоронних кадрових підрозділів. Вимоги до кваліфікації, компетентності та особистих якостей аудиторів систем менеджменту якості та екологічних аудиторів. Роль провідного аудитора, його основні функції. Порядок формування аудиторської групи. Вимоги до рядових аудиторів. Розподіл обов'язків між членами аудиторської групи.

3. Рекомендована література

1. Абалкина И. Л. Страхование экологических рисков (из практики США) / И. Л. Абалкина. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 88 с.
2. Агаркова Н. В. Регіональний вимір екологічної безпеки України з урахуванням загроз виникнення техногенних і природних катастроф / Агаркова Н. В., Качинський А. Б., Степаненко А. В. – К.: НІСД, 1996. – 76 с.
3. Адаменко О. Екологічний аудит територій / О. Адаменко, Л. Міщенко. – Івано-Франківськ: Факел, 2000. – 341 с.
4. Бабина Ю. В. Основы экологического менеджмента : [Учеб. пособ.] / Ю. В. Бабина, А. Л. Бобров. – М.: Диалог-МГУ, 2000. – 16 с.
5. Балацький О. Екологічний менеджмент: проблеми та перспективи становлення та розвитку / Балацький О., Лук'янихін В., Лук'янихіна О. // Економіка України. – 2000. – № 5. – С. 68-73.
6. Бобровський А. Л. Екологічний менеджмент : Підручник / А. Л. Бобровський. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2009. – 586 с.
7. Водний кодекс України від 6 червня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
8. Галушкина Т. П. Экологический менеджмент в Украине: реалии и перспективы / Т. П. Галушкина, С. К. Харичков. – Одесса: ИПРЭЭИ НАНУ, 1998. – 107 с.
9. Декрет Кабінету Міністрів України від 17 березня 1993 р. № 24-93 «Про податок на промисел». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
10. ДСТУ ISO 14001-97. Системи управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/sistemy-upravlenija-okruzhayushei-sredoi.-sostav-i-opisanie--nor3059.html>
11. ДСТУ ISO 14004-97. Системи управління навколишнім середовищем. Загальні настанови щодо принципів управління, систем та засобів забезпечення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/sistemy-upravlenija-okruzhayushei-sredoi.-obshie-rukovodjash-nor3060.html>
12. ДСТУ ISO 14010-97. Настанови щодо екологічного аудиту. Загальні принципи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/rukovodjashie-ukazaniya-po-osushestvleniyu-yekologicheskogo--nor3061.html>
13. ДСТУ ISO 14011-97. Настанови щодо екологічного аудиту. Процедури аудиту. Аудит систем управління навколишнім середовищем. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/rukovodjashie-ukazaniya-po-osushestvleniyu-yekologicheskogo--nor3062.html>
14. ДСТУ ISO 14012-97. Настанови щодо екологічного аудиту. Кваліфікаційні вимоги до аудиторів з екології. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/rukovodjashie-ukazaniya-po-osushestvleniyu-yekologicheskogo--nor3063.html>
15. Екологічне право України / за ред. В. К. Попова, А. П. Гетьмана. – К.: «Криниця», 2001. – 480 с.
16. Екологічний менеджмент : [Навч. посіб.] / За ред. В. Ф. Семенова, О. Л. Михайлюк. – К.: Знання, 2006. – 366 с.
17. Екологічний менеджмент : [Зб. наук. пр.] / За ред. В. А. Гайченка. – К.: МАУП, 2006. – 266 с.
18. Земельний кодекс України від 18 грудня 1992 р. № 561-ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
19. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення / А. Б. Качинський. – К.: НІСД, 2001. – 312 с.
20. Кобецька Н. Р. Екологічне право України : [Навч. посіб.] / Н. Р. Кобецька. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
21. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
22. Корсак К. В. Основы экологии : [Навч. посіб.] / К. В. Корсак, О. В. Плахотнік. – К.: МАУП, 2002. – 296 с.

23. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. № 3852-ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
24. Лук'янихін В. О. Екологічний менеджмент у системі управління збалансованим розвитком / В. О. Лук'янихін. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2002. – 314 с.
25. Лукьянихин В. А. Экологический менеджмент: принципы и методы / В. А. Лукьянихин, Н. Н. Петрушенко. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2004. – 408 с.
26. Пахомова Н. Экологический менеджмент / Н. Пахомова, К. Рихтер, А. Эндрес. – СПб.: Питер, 2004. – 352 с.
27. Постанова Кабінету Міністрів України від 9 липня 1997 р. № 732 «Про порядок фінансування природоохоронних заходів з державного та місцевих бюджетів». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
28. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 1997 р. № 1014 «Про затвердження базових нормативів плати за користування надрами для видобування корисних копалин та Порядку справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
29. Постанова Кабінетом Міністрів України від 6 липня 1998 р. № 1012 «Про затвердження Порядку справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
30. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 1999 р. № 836 «Про затвердження нормативів збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики та водного транспорту». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
31. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 р. № 1494 «Про затвердження Порядку справляння збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики та водного транспорту». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
32. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 р. № 1682 «Про плату за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
33. Про об'єкти підвищеної небезпеки (із змін. та допов.). Закон України від 18 липня 1991 р. № 1438-ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
34. Про охорону навколишнього природного середовища (із змін. та допов.). Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
35. Про плату за землю (із змін. та допов.) Закон України від 3 липня 1992 р. № 2535-ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
36. Троянський О. І. Моніторинг якості води / О. І. Троянський. – Житомир: Волинь, 2004. – 192 с.
37. Троянський О. І. Моніторинг якості повітря / О. І. Троянський, О. А. Дашковський. – Житомир, 2004. – 159 с.
38. Тимофеева С. С. Экологический менеджмент / С. С. Тимофеева. – Ростов н/Д: Феникс, 2004. – 352 с.
39. Шапоренко О. І. Екологічний менеджмент / О. І. Шапоренко. – Донецьк: Видавництво «НОРД-ПРЕС», 2004. – 312 с.

Укладач: Дорофєєв О. В., к.е.н., доцент, професор кафедри менеджменту